

Munka közben...

Játék a megnevezhetetlennel

Fehér Ferenc

Ültünk a hajnali gyorsvonat fülkéjében, a koránkelés bágyadtságával. A csendes őszi állomás különös, zsibbasztó hajnali csendje belopakodott hozzánk.

Már a vonatkerekeket kopogtató ember is elhaladt ott kint hosszúnyelű kalapácsával. Vártuk az indulást. De ebben a néma, hajnali derengésben a várakozás percei megnyúltak. Szemünk már-már lecsukódott, s ekkor a fűtőcsövek muzsikájára lettünk figyelmesek. Igen, a gőzvezeték hangját kezdtük figyelni. A kiszabaduló gőz halk, egyenletes és álmosító hangja megragadta figyelmünket. S ebben a vonatfülkés hajnali ernyedtségben a jellegzetes hang fel is fokozódott érzékelésünkben.

Összenéztünk, s elmosolyodtunk azon, hogy lám, nemcsak mi adtuk át magunkat ennek az őszi pályaudvari muzsikának.

S ekkor hirtelen fölébredt bennem a vágy, hogy megnevezzem, a megjelölés óvó fátylába göngyöljem útnakindulásunk lebilincselő, furcsa szerenádját.

Már-már kiszaladt a számon: „Hallod, hogyan duruzsol?...” Am azonnal észbekaptam, s megállapítottam, hogy ez nem „duruzsolás”, hanem valami más szó illik rá. Inkább a tűzhely fahasábjainak lángnyelvei, vagy a szél duruzsolnak... De ez más.

Ekkor elhatároztam, hogy csak azért is megkeresem indulásig azt a kifejezést, amely a legtalálóbban fedi ezt a fogalmat, ezt a gőzvezeték-muzsikát, amelyre csak jobbára ilyenkor, őszi hajnalokon, a pályaudvar sín-párján vesztegelve figyel fel érzékeny tudatunk...

Egyszóval elhatároztam, hogy fején találok a szöveget.

Úgy törtem a fejem, mintha iszonyatosan sok múlna azon: meg-
lelem-e a legkifejezőbb, vagyis a legtalálóbb megjelölést.

Írás közben különben is megszoktam ezt az agytornát, ezt a jelzős
vagy határozós vadászatot, de ez most inkább csak szórakoztató kedvtelés,
játék volt számomra; a beszélgetni, társalogni még túlságosan bágyadt, haj-
nali utas unaloműzése...

Hallgatóztam, szinte szívtam magamba a kellemes langymelegű vonat-
fülkében a kerekék felől feltörő, egyöntetű muzsikát; utazgatásaim oly
gyakran hallott, mégis, csak most, e percekben érzékelt bánatos dalát.

És hirtelen felöltött bennem a szó: *sistergés*! Igen, *sistergés*
nek azok a gőzvezeték-csővek! Ezt a szót kerestem, ez fedi a legjobban a
fogalmat!... Valami azonban nem hagyott megelégednem a fölfedezéssel.
Végül elkedvetlenülde állapítottam meg, hogy maga a megjelölés is túlsá-
gosan „*sistergő*”, és nem fedi ezt a halk, emlékeket és régi őszi állomáshajna-
lokot idéző, álmosító muzsikát. A *sistergés* igéje csak egy képzettársí-
tásból villant fel bennem; abból a lebilincselő, elhatalmasodó érzetből, hogy
nem is vonatban, hanem egy úrrakéta pilótafülkéjében várakozom az indu-
lásra... Már mindent átvizsgáltak a szerelők (igen, az a kopogtató ember is
elhaladt már hosszúnyelű kalapácsával), mindenki eltávolodott tőlünk, ma-
gunkra hagytak bennünket, csak pillantásukat szegezik ránk messziről az
emberek, és most a műszerek ezzel a lassú, fokozódónak tűnő *sistergés*-
sel készülnek fel az indulásra... És *sistergő* száguldásunk hűvös csillag-
robogás lesz — az ismerttől az ismeretlen, a földi bizonyostól a légúri
bizonytalan irányába...

Tudom, hogy csak hangulatjáték az egész, és ha ki is mondanám,
hogy „hallod, hogyan *sisterregnek* a gőzvezetékek?” — útitársam joggal
állapíthatná meg, hogy túlzok és a tücsökzenét elefánt-harsonának vélem...

Mert csak számomra, az én képzettársító ösztönömnek volt az *sistergés*.
És el kellett volna mondanom, magyarázatul, azt is, hogy én egy pillanatra
átéltem a rakétautazásra való várakozás megsejtett hangulatát és
feszültségét, — ezért érzem ezt a szelíd csőmuzsikát is *sistergésnek*...

Meg kellett tehát állapítanom, hogy ezúttal sem találtam fején a szöveget.

Kerestem tovább a szavakat, pontosabban azt az egyetlen kifejezést,
és egyikkel sem voltam megelégedve. Pedig egyszerű, jelentéktelen dolgot
szerettem volna megnevezni. Úgy, olyan találón, mint amikor azt mondjuk,
hogy szemerkél az eső, s nem azt, hogy apró szemekben, lassan esik
az eső; vagy amikor azt mondjuk, hogy susog a lomb, s nem azt, hogy
halk, súrlódásszerű neszt hallatnak a levelek; szerettem volna olyan találó
lenni, mint az, aki először mondta ki, hogy tipeg a kisgyerek, ahelyett,
hogy így mondta volna: aprókat lépeget, bizonytalanul...

Ültünk a hajnali gyorsvonat fülkéjében, közeledett az indulás pilla-
nata, s engem nem hagyott nyugodni az érdekesítő játék. Mindent arra
tettem fel, hogy meglelem a keresett egyetlen megjelölést, mire rándulniak
a vonat kerekéi.

Hallgattam a jellegzetes gőzmuzsikát, amelyet talán ezer és ezer pályau-
dvar hajnali utasai hallgattak ugyanabban a percben, szerte a világban, de
nem foglalkoztatta őket a megnevezés ingere, mert kereskedők, esztergályo-
sok, tánctanárok, sírásók vagy miniszterek voltak, s az az egyetlen adekvát
szó csak nekem, az írónak volt fontos. Tudtam, hogy az írott szó mivéséi
nem nevetnének ki ezért az oktalannak tűnő, különös erőfeszítéssel végig-
vezetett játékért... Talán csak ők nem nevetnének ki, mindenki más cső-
könyösnek, sőt, talán mániákusnak tartana.

És eszembe jutott egyik költőtársam, meg az a régi diákkori levelezésünk, amelynek egyik érdekes epizódját oly sokszor emlegettem példaként fiatal barátainak...

Fején találni a szöveget! — ez volt egyetlen nagy vágyunk Karccsival, amióta elkezdtünk írogatni, s a pontos, szabatos és érzékletes kifejezés lovagjává avattuk fiatal magunkat. Néma megvetéssel boncolgattuk a pongyola írott szövegeket, és kedvtelven helyettesítettük be a laza jelzőket olyanokkal, amelyek úgy feszültek a jelzett fogalomra, mint jólszabott zakó az izmos testre. Ezt a sebészkedést saját írásainkon is gyakoroltuk. Így történt, hogy egy ízben levelet kaptam Karccsától, s a levélhez mellékelte legújabb versének kéziratát is. A vers szép volt, s én nem találtam benne semmi kivetnivalót. Annál inkább meglepett, hogy Karcsi részletesen leírta levélében: miért nincs megelégedve ezzel és ezzel a jelzővel egyik verssorában... A jelzett szó megfelelőbb párját azonban még nem találta meg akkor, s csak annyit írt, hogy ne tekintsem véglegesnek a versét, mert meg fogja keresni azt a bújókáló, rejtőzködő szót tudatában... Természetesen, azt is elmondta levélében, hogy a miatt az egyetlen, hiányzó, szabatos kifejezés miatt nem is adja még közlésre írását.

Teltek-múltak a hetek, sőt a hónapok is. Én már teljesen megelégedtem leveléről is, verséről is, hiszen jöttek tőle az újabb levelek és az újabb versek... Aztán egy nyári napon képeslapot kaptam a tengerpartról. Karcsi írta. Csak annyit közölt velem, hogy megtalálta a keresett szót, s kér, helyettesítsem be én is versében, s majd meglátom, hogy így jobban hangzik a szöveg. Nemcsak jobban hangzott, hanem úgyszólván a feje tetejére állította az egész költeményt, s merőben új színezetet kapott a vers alap gondolata.

Sohasem felejttem el ezt a tanulságos példát, s örökre megjegyeztem, hogy érdemes és kell kutatnunk, mert a szavak drágakövei ott rejtőzködnek tudatunk leülepedett, érc keménységű rétegeiben, s csak a szorgos, kitartó geológusok találhatnak értékes lelőhelyekre... Épp ilyen kemény megfeszített munkát követel az írói hivatás is, hogy célhoz jussunk a betűk sokszor sivár sivatagaiban és a fogalmak kusza őserdejében...

A hajnali gyors még mindig nem indult, s így maradt még némi reményem, hogy nem veszítem el az önként vállalt játszmat. Éreztem, hogy fején kell találnom a szöveget ezúttal is... Mert minden lanyhaság, minden engedékenység a nyelvérzékem rovására történik.

Hallgatóztam, mint a tudósok és a tolvajok.

Annak a különös pályaudvari muzsikának az ütőerét tapogattam, hangjegyekre bontottam, hasonítottam helyzethez, körülményhez, felvilágosító képezeteimhez: nyelvemre vettem, forgattam, dadogtam magamban a szótöredékeket: eltávolodtam tőle képzeletben, hátha messzebből tisztábban, kivehetőbben hallom, s hamarabb felöltök bennem az az egyetlen, lehető legkifejezőbb megnevezés is arra, amit hallok... Hiszen, ha más természeti neszt vagy muzsikát hallok, mondjuk, a szelet, — akkor halálos biztossággal rámondom, hogy a szél susog, sír, reperész, süvölt, jajong, zúg, üvölt, bömböl... Miért ne lenne erre az annyiszor hallott, utazgatásainkon mindannyiunkat végigkísérő őszi muzsikára is egy semmivel föl nem cserélhető kifejezés, amely magában foglalja majd a kis vasútállomásokon, vagy nagy pályaudvarokon veszteglő vonatok fölsíró fáradtságát, a továbbindulást megelőző percek sóhajtásszerű ernyedtségét, a vonatfűlkékben hátradőlő utasok elrövedő hangulatát... Ó, vonatkerekek és sínparók közül felszüremlő, szelíd gőzvezeték-muzsika! mennyire szeretnék megnevezni, hogy a hamis, laza megjelölés foszló kódében el ne vessz; hogy

az az egyetlen, beszédes ige fogvatartson, ezzel a hangulattal együtt, mely nem hasonlítható egyetlen más utazás, egyetlen más vasútállomás hangulatához sem.

Ha most meg kellene írnom azt a novellát, amely egy őszi utazás vonatindulást váró perceivel kezdődik, nem folytathatnám mindaddig, míg meg nem találtam a kerekek és sínpárok közül felszüremlő, vonatfülkét belengő gőzmuzsikára az áhított kifejezést.

Igy tűnődtem, tépelődtem, és hirtelen rettegve gondoltam arra, hogy azonnal rándul a vonat, a kerekek elnyomják majd a különös, édesbús vasúti szerenádot, a vonat messzekigyózik velem, s valami elvész, mert nem jelöltem meg, nem adtam neki nevet... Igen, a vonat messzekigyózik majd... A vonat kigyózik... A vonat sziszeg... Megvan! „Sziszeg”!... Igen, sziszegés az, a szerelvénykigyó sziszegése; fenyegető, alattomos, mint ennek a vonatkobrának ugrás előtti lapulása...

Boldogan szőttem tovább a hasonlat adta lehetőségek színes szárait, mint takács a nagyszerű szőnyeget, melynek mintája teljes szépségében bontakozik ki kedvtelve pergő vetélőjén...

És az az álmosító, bágyadt zene, a gőzcsapból előszüremlő, monoton muzsika meghazudtolta mégis a nagyszerűen és tetszetősen felkínálkozó jelzős kapcsolatot. Mert a sziszegő vonatkigyó víziója idegen, kiabálóan idegen és hamis volt ebben a békés, altatgató, elszenderítő hajnali hangulatban! A sziszegés nyugtalanító, fenyegető, idegesítő, megreszketető, megbabonázó, félelemkeltő, — ez a gőzvezeték-muzsika pedig inkább andalító, elbágyasztó, emlékkeltő, pihentető. Nem acélhúrok vad pengése, hanem anyagtalan hajnali álomzene; felködlő fájás; minden indulásaim és útrakelésaim marasztaló, magambaszállásra készítő zenéje... A távolbafutó sínpárok soha le nem jegyzett, eloszló elégiája, amelyre annyian felfigyeltünk, s amelyet annyian elfeledtünk az őszi utazások emlékképeivel és hangulataival együtt...

Végeredményben él-e, létezik-e valahol az utazások nagyszótárában az az egyetlen kifejezés? Hiszen a szótárakban is ott vannak a fogalmak megfelelő szópárjai, s mindig az adott helyzettől, sőt, magától az embertől függ, hogy melyiket választja és alkalmazza, amikor kifejez valamit...!

Nem meddő erőfeszítés-e, hogy megnevezem a megnevezhetetlent: nem is azt a gőzsistergést, hanem magát a hangulatot; épp ezt, ennek az állomásnak, és ennek az indulásra várakozásnak a hangulatát — úgy, ahogyan azt csak én érzékelhetem, és senki más!... S ha így van, akkor a szó és a jelző, és az ige maga az ember!... Én most ennek a hangulatnak a tükrében létezem csak; s ha nevet adok neki, akkor inkább magamat, s nem azt a gőzvezeték-muzsikát nevezem meg!... A kifejezés csödjé-e ez, avagy önmagunk megtagadhatatlansága? Talán mégis az utóbbi. Igen, nem tagadhatom meg magamat, nem tagadhatom meg az épp így s nem másként érzékelő író. De ha így van, akkor lennie kell valakinek, aki valahol, valamikor épp így élte át és érzékelte a vasútállomásokon való veszteglés különös, hallgató pillanatait... Mert különben idegen lesz számára a lapuló vonatkigyó sziszegésének a képzele épp úgy, mint az az egyetlen, még mindig meg nem talált ige. Rokonléleknek kell lennie, hogy elmondhassam: fején találtam a szöveget, lám, más is úgy érzi, hogy ezt a fogalmat szerencsésebben megválasztott jelzővel sohasem fedhettem volna. Én, és épp én, nem Karcsi, a költőtárs, aki megtanított erre az észbontó, fájdalmas-szép játékra...

Igy tűnődtem ott a vonatfülkében, a fárasztó, de nagyszerű játék befejezéséhez közeledett... Békét kötöttem magammal és hátradőltem ülésemen, mint a többi utas; mint az az idős parasztember, aki a sárgálló kukoricásokon legeltette a szemét, s nyilván nem merültek fel benne olyan

kételyek, mondjuk, hogy vajon a kukoricatáblák képét buzogányerdőhöz hasonló hatja-e? Én is fegyelmezett, csendes utas voltam már, mint az a vasutas külsejű ember ott az ablaknál, aki bizonyára sohasem szórakozott azzal, hogy megfejtse, mit kattognak a kerekek, s nem írt tele soha egyetlen matematika-füzetet sem üzenetfoszlányokkal, melyek a siftergő vonatkerekekről szálltak be hozzá azzal az acélmuzsikával...

Pedig tudom, hogy ott él bennük az indulásra várakozás emlékeket feltépő hangulata épp úgy, mint bennem. Az a kukoricásokon elmerengő, okos parasztszem talán egy harctéri állomásocska katonaszerelvényét látja, s negyven év emléketemetőjében járogat... Mert ő neki ez a gőzvezeték-muzsika épp úgy sír, mint akkor, ott, negyven évvel ezelőtt... És nincs rá szó, hogy megnevezze; ő csak átéli...

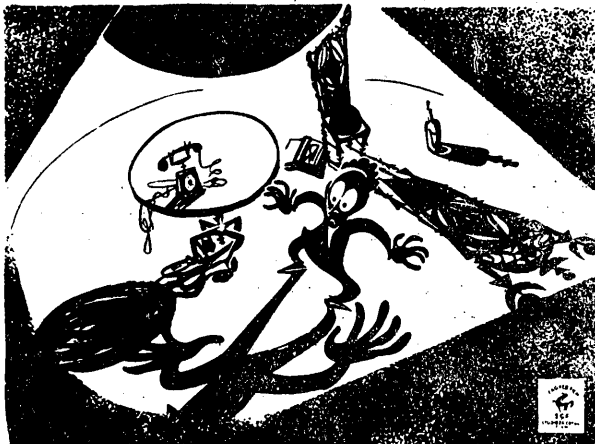
És az a parasztnéni ott a sarokban talán az edény sírását hallja a tűzhelyen; a zománcos fazék muzsikáját — élete egyetlen, véget nem érő, szomorú szimfóniáját...

Pedig csak arról volt szó, hogy egy őszi hajnalon, indulásra várakozás közben, az emberek elfelejtettek megszólalni, mert az államvasutak egyik kocijának a gőzszelvé emlékezésre és képzettársításra készítette őket... És a költő, aki ott ült közöttük, felfogta mindannyiuk hangulatát, s egyszerre rádöbbsent, hogy nem az az egyetlen szó a legfontosabb. Nincs egyetlen, megváltó, mindent kifejező szó, csak emberek, életek és érzékelések vannak. S ezek fontosabbak a szavak varázslatánál... A szavak varázslata valójában bennük, érzékelésükben rejlik. S ezt fölfedni, magáévá tenni — ez a költői, gyönyörű játék lényege.

Már épp rándult a vonat, amikor útitársam, aki velem együtt mind-
eddig rezzenéstelenül ült, megszólalt:

— Hallod, hogy sustorog a gőz?

Egész vélelenül buggyant ki a száján a szó, hogy „sustorog”. És ebben a szóban benne volt az életeket magabazáró vonatfülske csendjének a sustorgása is... És úgy éreztem, hogy ő nyerte meg a játékot!

Félelem című rajzfilmünkből.